

SKEEMAKONGRUENSSI

MORFOLOGISTEN SKEEMOJEN KONGRUENSSIA LAPSENKIELESSÄ

1. SANANLOPPUISTEN SKEEMOJEN INTENSIIVISTÄ KONGRUENSSIA

Käsittelen tässä artikkelissa sellaisia lapsenkielessä esiintyviä nominien taivutus-erikoisuuksia, joiden syntyyn ovat olennaisesti vaikuttaneet niiden kanssa kongruoivat toisten nominien taivutusmuodot.¹ Suomea opettelevan lapsen puheessa esiintyvään morfologiseen runsasmuotoisuuteen (tämän runsasmuotoisuuden ilmentymiä on aikuiskielen näkökulmasta kutsuttu »poikkeamiksi», jopa »virheiksi») on kiinnitetty runsaastikin huomiota, mutta usein on tarkasteltu vain irrallisia muotoja, jolloin syntagmaattinen näkökulma ei ole tullut riittävästi esille; siksi korostankin sitä nyt. Näyttää nimittäin siltä, että ainakin voimaperäistä tuottamisstrategiaa käyttävä lapsi — siis lapsi, joka kokeilee pidäkkeettömästi uusia mahdollisuuksia, joita kielestä löytää, välittämättä siitä, onnistuuko alusta alkaen noudattamaan kovinkaan tarkasti aikuiskielen normeja — tukeutuu nominien keskinäiseen kongruenssiin tuottaessaan muotoja, joiden käyttöön hän ei ole vielä harjaantunut.

Lapsen kielenkäytössä syntyy kiinnostavia taivutuserikoisuuksia etenkin siinä tapauksessa, että morfologia monipuolistuu nopeasti niihin aikoihin, kun lapsi on ottamassa

¹ Kiitän Anneli Liekoa kommentista, jotka hän ystävällisesti esitti tutustuttuaan tämän artikkelin käsikirjoitukseen. Virittäjän anonyymiä arvioijaa kiitän kysymyksistä, jotka johtivat muutamiin täsmennyksiin ja pariin alaviitteeseen.

käyttöön NP:n kongruenssia. Jos lapsi nimittäin alkaa opetella sellaisia morfologian vaativimpia osia kuin vartalonmuodostusta ja pääteallomorfiin valintaa samaan aikaan, kun hän harjoittelee monipuolisempaa adjektiiviattribuuttien käyttöä NP:n sisällä, syntyy helposti muotoja, jotka ovat morfologiselta kannalta outoja erikoisuuksia mutta joille on yksinkertainen ja luonnollinen selityksensä: lapsi ulottaa kongruenssin koskemaan paitsi suffiksiaineita myös vartalonloppuista äänneainesta. Hän tuottaa sellaisia konneksioita kuin *paljoi jaloi* 'paljain jaloin', *omaisa rattaissa* 'omissa rattaissa', *pieneis alkkareis* 'pienissä alkkareissa', *hyvejä leikkejä* 'hyviä leikkejä', *korkeehen puuhun* 'korkeaan puuhun' jne. Lapsi ei operoi aikuiskielen vartalo- ja pääteallomorfeilla, vaan hän operoi morfologisilla skeemoilla. (Termistä *skeema* morfologian yhteydessä ks. esim. Bybee ja Slobin 1982, Arbib ja Hill 1988, Laalo 1988: 4–6 ja Martin 1990: 94–96.) Käytän tarkasteltavasta ilmiöstä, tietyssä lapsen kielenoppimisen vaiheessa esiintyvistä ja sanavartalo- asti ulottuvasta NP:n kongruenssista, lyhyden vuoksi termiä *skeemakongruenssi*.

Tarkoitukseni on kiinnittää huomiota siihen, että syntagmaattinen näkökulma on tärkeä ainakin tiettyjä lapsenkielen morfo(fono)logisia erikoisuuksia tutkittaessa. Tiivistän artikkelini pääsanoman skeemakongruenssin käsitteeksi; aineiston tarkastelun jälkeen pohdin artikkelin lopussa vielä sitä, millaisia ongelmia kohdataan, kun yritetään rajata skeemakongruenssin alaan kuuluvien tapausten joukkoa.

2. LAPSI KONGRUENSSIN HAHMOTTAJANA

Lapsi muokkaa kielijärjestelmäänsä yhä uudelleen, kun hän kehittää kielellä toimimisen taitojaan. Lapsen järjestelmä muuttuu nopeasti, ja siinä esiintyy aikuiskieltä enemmän sekä hyvin kattavia säännönmukaisuuksia että (toisaalla kielijärjestelmässä, usein juuri näiden voimakkaiden säännönmukaisuuksien vaikutuksesta) sisäisiä ristiriitaisuuksia ja poikkeuksia. Monet näistä lapsenkielen erikoisuuksista katoavat pian, mutta myös tällaiset lyhytaikaiset ilmiöt ovat kiinnostavia siksi, että ne valottavat lapsen tapaa hahmottaa kieltä.

Suomen kielessä sekä nominilausekkeen sisäinen että rinnasteisten nominilausekkeiden välinen sija- ja numeruskongruenssi on — nimenomaan niissä taivutustyypeissä, joissa esiintyy runsaasti vartalonvaihteluja, ja niissä taivutusmuodoissa, joissa on runsaasti suffiksivariantteja — erittäin monimutkainen ilmiö: kussakin vartalotyypissä on osattava käyttää adekvaattia vartalovarianttia, ja eräissä taivutusmuodoissa on tämän lisäksi osattava valita adekvaatti pääteallomorfi. Lipsahduksia sattuu aikuiselle äidinkieliselle puhujalle vähänlaisesti, mutta niitä kuitenkin esiintyy myös aikuisten puheessa; allomorfiin valinta ja toisiinsa yhdistäminen on vaativa suoritus, joka kielenoppimisen edistyessä kuitenkin varsin pitkälle automatisoituu.

Miten lapsi hahmottaa sellaisen monimutkaisen morfosyntaktisen kokonaisuuden kuin suomen NP:n kongruenssi on?

Siinä vaiheessa, jossa lapsi ei vielä täysin hallitse nominien eri taivutustyyppien ja päätevarianttien, hänellä on vaikeuksia aikuiskielen mukaisten sananmuotojen tuottamisessa silloin, kun nominilausekkeen kongruenssi vaatii komplisoitujen vartalonmuodostusprosessien käyttöä; näyttää siltä, että lapsi toimii prosessointikykynsä rajoilla silloin, kun hänen tulisi yhtäaikaaisesti ottaa huomioon kongruenssi ja mutkikas vartalonmuodos-

tus — sekä syntaktinen että morfologinen uutuus, joita hän vasta opettelee. Kiinnostavaa on, millaisen ratkaisun tähän ongelmaan löytää sellainen lapsi, joka ei anna kohtaamiensa vaikeuksien tukahduttaa kielenkäyttöään: hän soveltaa kongruenssisääntöä niin, että vain tutuimmissa ja yksinkertaisimmissa muodoissa noudattaa aikuiskielen käytäntöä sellaisenaan, mutta mutkikkaissa tapauksissa yksinkertaistaa taivutusta, varsinkin vartalonmuodostusta. Yksinkertaistaminen tapahtuu siten, että lapsi käyttää apuna morfologisesti jäsentymättömiä skeemoja, keskenään samanhahmoisia sananloppuja: kun hän kohtaa ongelmalliseen vartalotyypin kuuluvan nominin, hän muodostaa keskenään kongruoiville nomineille samantyyppiset sananloppuiset hahmot ongelmattoman osapuolen mallin mukaan. Tämä lapsen pyrkimys kongruoivien skeemojen muodostamiseen synnyttää sananmuotoja, jotka voivat joskus olla yksittäisen sanan kannalta omalaatuisia poikkeuksia sikäli, että lapsi on jo oppinut kyseisen sana(tyyppi)n aikuiskielen mukaisen taivutuksen. Joskus lapsi itsekin huomaa muodosteidensa poikkeavuuden, vaikkei yleensä sitä ilmaisekaan (ks. kuitenkin kohdan 3.2.4 tapausta *leikkikentöille*). Syntyvät muodot ovat aikuiskielen kannalta poikkeuksellisia erikoisuuksia, mutta koska ne perustuvat samassa nominilausekkeessa esiintyvien naapurisanojen selkeisiin malleihin, on yleensä kuitenkin helppo hahmottaa, minkä sanan mistä muodosta on kyse.

Lapsenkielessä NP:n kongruenssi näyttää olevan intensiivisempää kuin aikuiskielessä, ja myös lapsenkielen morfo(fono)loginen variaatio (mm. vartalonmuodostus) on monipuolisempaa kuin aikuiskielen. Muotojen keskinäinen mukautuminen meneekin tällaisessa morfologisesti joustavassa systeemissä pitemmälle kuin vähemmän joustavassa aikuiskielessä; muutamissa tapauksissa näyttää syntyvän juuri kongruenssin vaikutuksesta ainutkertaisia poikkeusmuotoja.

Skeemakongruenssi paljastaa omalta osaltaan myös sen, missä morfologisen järjestelmän osissa lapsen kieli on vaihtelukannalla: juuri näissä horjuntatapauksissa kongruenssi pääsee parhaiten vaikuttamaan variantin valintaan.

3. NP:N KONGRUENSSIN KEHITTYMINEN JA SKEEMAKONGRUENSSI

Tarkastelen tässä 3. jaksossa lapsenkielen skeemakongruenssia sen aineiston valossa, jonka olen koonnut tyttäreni Tuulikin puheesta.² Aluksi käsittelen kohdassa 3.1 sitä, miten Tuulikki otti käyttöön ensin etuattribuutin avulla laajennetun NP:n ja sittemmin NP:n sisäisen kongruenssin. Tämä yleisempi teema antaa taustaa skeemakongruenssin tarkasteluun: tietyssä kielen kehityksen vaiheessa skeemakongruenssin ilmaantumiselle on otolliset edellytykset. Sitten, kohdassa 3.2, tarkastelen yksityiskohtaisesti Tuulikin kielessä esiintynyttä skeemakongruenssia.

Tutkittavan ilmiön kukoistusvaihe oli kaksivuotiaan Tuulikin puheessa. Kolmivuotiaan puheessa skeemakongruenssi vähitellen heikkeni, kun Tuulikin morfologinen järjestelmä asettui yhä joustamattomammin aikuiskielen kaavoihin. Tosin varsin pitkään tietyissä

² Olen koonnut aineistoa päivittäin arkisten toimintojen ja keskustelutilanteiden yhteydessä enimmäkseen kynää ja paperia apuna käyttäen. Nauhoituksia on kuukautta kohti noin tunnin verran.

vartalotyypeissä (esimerkiksi yksikön nominatiiviltaan *s*-loppuisista johdoksissa) esiintyi morfofonologian kannalta yksinkertaistuneita muotoja, nähtävästi ainakin osaltaan skeemakongruenssin vaikutuksesta.

3.1. KONGRUENSSIN ILMAANTUMINEN TUULIKIN PUHEESEEN

Tuulikki aloitti NP:n laajentamisen etuattribuuttien avulla 1.7 iässä; ensimmäiset taivutusainesten kongruenssitapaukset ovat 1.8 iästä. NP:n kongruenssiin alkoivat osallistua kolmitavuiset sananmuodot vasta 1.10 iässä, ja samaan aikaan skeemakongruenssi alkoi orastaa: kongruenssi ei rajoittunut vain suffiksiaineisiin vaan ulottui myös vartalonmuodostukseen, sanavartalon loppuäänteisiin asti. Esittelen seuraavassa kongruenssin kehitystä ikäkuukausien tarkkuudella.

Tuulikin ensimmäiset attribuutin sisältävät NP:t ovat 1.7 iästä. Tässä alkuvaiheessa NP:t olivat toisaalta nominatiivimuotoisia ja kaksitavuisista nomineista muodostuneita (esim. *koko pino*, *iso tyttö*), toisaalta sellaisia kaksitavuistumia, joista puuttuivat sananloppuiset ainekset (esim. *mole mole lusi lusi* 'molemmilla lusikoilla'; tästedes lyhennän toistot numeroiden avulla seuraavasti: *mole2 lusi2*). Suffiksien käyttönä ilmenevää kongruenssia ei siis vielä esiintynyt.

Kongruenssi alkoi orastaa ikäkuukauden 1.8 aikana. Sananmuodot olivat edelleen kaksitavuisia, mutta taivutussuffikseja ja siten myös NP:n kongruenssia esiintyi partitiivissa (esim. *hyvää piimää*, *tätä kiljaa* 'kirjaa'), illatiivissa (esim. *toiseen nalkaan* 'jalkaan', *tähä polvee*) ja genetiivissä (esim. *toisen nala* 'jalan') eli niissä taajakäyttöisissä sijoissa, joiden päätteet (illatiivissa Tuulikin tässä vaiheessa käyttämät allomorfit) eivät lisää tavulukua paitsi silloin, kun partitiivin tai illatiivin pääte liittyy yksitavuiseen vartaloon. Tällainen sijapäätteiden käyttö on ominaista kaksitavuvaiheen kukoistuskaudelle (Laalo 1994: 434–436). Varsinaisten kongruenssitapausten lisäksi mainittakoon vielä ruokailuun liittyvä rakenne *lisää* + partitiivimuotoinen ainesana. Tässäkin rakenteessa esiintyy siis kaksi samassa muodossa olevaa sanaa peräkkäin: *lisää peipää* 'leipää', *lisää appee* 'appelsiinia'.

Ikäkuukauden 1.9 aikana tendenssi sananmuotojen kaksitavuisuuteen asetti edelleen kongruenssinkin rajat: Tuulikin kielessä esiintyi nominilausekkeita, jotka olivat yksikön nominatiivissa (*mihkä toinem pupu meni*, *missä toinev vaippa on*), akkusatiivissa (*ottaa Tuuti isom kiljam³*) ja partitiivissa (*Tuuti halu* ['halusi'] *tota kautta kotiim mennä*). Lisäksi Tuulikki käytti kolmea ruokailuun liittyvää rakennetta, joissa partitiivimuotoa seurasi ainesanan partitiivi: *lisää* + partitiivi (*lisää kemmaa* 'kermaa', *lisää mämmiä⁴*), *hyvää* + partitiivi (on *hyvää maissia*) ja *pahaa* + partitiivi. Konneksiossa *kymmii mutti* 'kylmiä mustikoita' attribuutti on avuksi tulkinnalle sikäli, että pääsananan radikaalista kaksitavuisumisesta (*mustikoita* → *mutti*) huolimatta NP:n sijamuodoksi hahmottuu attribuutin ansiosta yksiselitteisesti monikon partitiivi.

Seuraavan ikäkuukauden (1.10) aikana kaksitavuisuus oli yhä Tuulikin sananmuodoille luonteenomaista, muttei enää poikkeuksetonta, sillä johdinaineekset lisäsivät tavulukua.

³ Genetiivi-akkusatiivin päätteenä Tuulikki käytti sekä *n*- että *m*-varianttia; *m* esiintyi siis sananloppuisessa asemassa muulloinkin kuin assimilaation yhteydessä.

⁴ Tuulikin ensimmäisiin tavua lisääviin suffikkeihin kuului partitiivin *-A*, jota hän alkoi 1.9 iässä käyttää aiemmin yksinomaisten vokaalipidentymän rinnalla (tarkemmin Laalo 1994: 400).

Johdonmukaisesti kongruoivien sijojen valikoima pysyi samana: *Tuuti halua penkkää puolukkaa, mun oma lusikka meni* [putosi lattialle], *äiti saa ison lusikan, toi on hyvää / saippulaa* [saippuaa], *Tuuti ottaa tämän lusikan, missä Tuuti(n) oma haalukka on, Tuuti ottaa molemmat nallet*.

Ikäkuukauden 1.10 aikana ilmeni monenlaista kongruenssin kannalta kiinnostavaa. Sijavalikoima monipuolistui jonkin verran, mutta tavulukua lisäävät sijat eivät vielä kongruoineet säännöllisesti — niiden käyttö rajoittui yksitavuisiin vartaloihin. Eräänlaista päätteettömien kaksitavuisien vartaloiden kongruenssia, kahden vartaloallomorfin esiintymistä rinnakkain, ilmeni sellaisissa sijoissa, joissa päätteiden käyttö rajoittui yksitavuisiin vartaloihin: *toise polve ei oo pipiä* 'toisessa polvessa', *oike käle on nyt pieni lusikka* 'oikeassa kädessä'. Monikon *i* alkoi osallistua kongruenssiin, mutta itsenäisen tavun muodostavat sijapäätteet eivät vielä mahtuneet mukaan: tendenssi kaksitavuisuuteen lyhensi esimerkiksi konneksion *omille teilleen* asuun *omi teille: omi teille meni mehiläinen, Tuuti menee omi teille*. Säännönmukaisesti *oma* näyttäisi kongruoineen vain luvussa, joskaan monikkoesimerkkejä en ole kirjannut muista yhteyksistä kuin juuri konneksiosta *omi teille*; yksikössäkään *oma* ei osallistunut sijakongruenssiin: *me ollaan oma kodi* 'omassa kodissa', *oma kotiim menee kukat*.

Tämän ikäkuukauden lopulta (iästä 1.10.27) on ensimmäinen muistiin merkitsemäni skeemakongruenssin esiintymä (tässä vaiheessa en kylläkään edes aavistanut tämän kieleniilmion olemassaoloa), nimittäin *paljas*-adjektiivin erikoinen monikko konneksiossa *paljo(i) jaloi: Tuuti juokkee paljo jaloi* 'paljain jaloin'. Ongelmallinen supistumanomien vartalonmuodostus on tässä ratkennut tutun *jalka*-sanatan tarjoaman mallin mukaan, ja mukautumiseen on antanut sysäyksen pyrkimys attribuutin ja pääsanatan kongruenssiin.

Kongruenssi kehittyi ikäkuukauden 1.11 aikana siten, että sijavalikoima monipuolistui yhä, ja myös kolmitavuiset muodot alkoivat osallistua kongruenssiin. Enää ei siis esteenä ollut se, että sijapäätte lisäsi sananmuodon tavulukua: *tossa simmässä* 'silmässä', *tohon hampaseen* 'hampaaseen', *tässä talossa, Tuuti lakentaa semmosta hiekkalinnaa, täältä nunkatta* 'nurkasta', *Tuuti lattattaa tällä hepalla, tälle nallelle syötetään iltapuuvot, toi syöttää noille vauvoille ruokaa*. Erikoistapaus oli *oma*, joka useimmiten jäi kongruoimattomaksi: *mummi oli oma kodissa, missä Tuuti oma tumput on, Minna on oma kodissa*; kuitenkin se joskus harvoin, hyvin tuttua sijaa käytettäessä, osallistui kongruenssiin: *Tuuti riisuu oman takin*.

Sijavalikoiman monipuolisuus ja taivutustyyppien runsaus aiheuttivat joskus vartalonmuodostusongelmia — varsinkin silloin, kun aivan erilaisiin vartalotyyppeihin kuuluvat nomininit muodostivat keskenään NP:n. Siten esimerkiksi lauseessa *Tuuti halua pököttää omaissa rattaissa* kävi niin, että yleensä taipumattomana esiintynyt *oma* sai taivutussuffiksit pääsanansa mallin mukaan. Aikuiskielen *omissa*-muotoon verrattuna *omaissa* on selkeähahmotteisempi, sillä sananmuodon lopussa esiintyvä äänneaine on täysin identtinen pääsanatan lopussa esiintyvän äänneaineksen kanssa, ja sitä paitsi muoto on sikäli läpinäkyvä, että se on syntynyt puhtaan agglutinaation tietä, eikä morfeemirajalla tapahdu mitään äänteellistä muutosta: *oma + i + ssa*.

Ikäkuukaudelta 1.11 olen tullut merkinneeksi muistiin jo useita skeemakongruenssin tapauksia, ja tästä alkaen tarkasteltava ilmiö esiintyi varsin voimakkaana Tuulikin kielessä. Kronologisesta katsauksesta onkin tästä syystä aihetta siirtyä ilmiöryhmien tarkasteluun: millaisiin morfologisiin muodostuspulmiin Tuulikki löysi käyvän ratkaisun skee-

▷

makongruenssin tuella? Jos lapsi nimittäin epäröimättä käyttää uusiakin sanoja useissa eri muodoissa, vaikkei vielä ole ehtinyt päästä selville aikuiskielen niistä rajoituksista, jotka koskevat morfeemivariantteja ja niiden distribuutioita, skeemakongruenssi tarjoaa mahdollisuuden tehdä itsensä ymmärretyksi: pienestä omalaatuisuudesta huolimatta monet muodosteet ovat ymmärrettävissä kongruoivan toisen nominin avulla.

Skeemakongruenssi osoittaa myös lapsen intensiivistä pyrkimystä attribuutin ja pääsanan keskinäiseen yhteenliittämiseen. Muitakin osoituksia tästä intensiivisyydestä on; palaan artikkelin loppupuolella (kohdissa 4 ja 5) tähän teemaan ja käsittelen yleisemmin kuin juuri skeemakongruenssin näkökulmasta lapsenkielessä ilmenevää NP:n sisäisen kongruenssin voimakkuutta ja lapsen yleisempää pyrkimystä säännöllisiin morfosyntaktisiin rakenteisiin. Ennen sitä on kuitenkin vuorossa artikkelin laajin jakso, jossa kartoitan niitä erikoismuotoja, joita Tuulikin kielessä esiintyi skeemakongruenssin vaikutuksesta.

3.2. SKEEMAKONGRUENSSIN VAIKUTUS MORFOLOGISTEN ERIKOISUUKSIEN SYNTYYN

Sellaiset lapsenkielen morfologiset erikoisuudet, jotka skeemakongruenssi on joko suorastaan aiheuttanut tai joiden syntyyn se on ainakin osaltaan vaikuttanut, ovat usein funktionaaliselta kannalta tarkoituksenmukaisia: yksinkertaisempia, kuulaampia ja selkeämpiä kuin vastaavat aikuiskielen mukaiset muodot. Jaan neljään ryhmään ne nominien erikoismuodot, jotka esiintyvät Tuulikin puheessa skeemakongruenssin vaikutuksesta, ja käsittelen kutakin ryhmää omana kokonaisuutenaan. Näin jäsenyivistä teemoista käsittelem ensimmäisenä tendenssiä mahdollisimman selkeän monikkovartalon muodostamiseen; tähän tendenssiin liittyy monikon partitiivissa usein se, että NP:n sisällä saadaan myös suffiksivariantit keskenään samantyyppisiksi. Toiseksi käsittelen vartalonvaihteluiden yksinkertaistumistendenssiä, joka ilmenee morfofonologisesti mutkikkaissa taiputustyypeissä. Kolmantena teemana tarkastelen poikkeuksellisen suffiksivariantin käyttöä; tämä teema punoutuu kahteen edelliseen sellaisissa tapauksissa kuin *mataloihin keinuihin* ja *toiseen käseen*. Neljänneksi teemaksi erotan rinnasteisten nominien välisen skeemakongruenssin, joka eroaa kolmesta muusta tyypistä siinä, että sananloppuisten hahmojen keskinäinen mukautuminen ylittää yhden NP:n rajat.

Kahdessa ensin mainitussa tendenssissä on useimmiten kyse siitä, että vartalonvaihtelultaan yksinkertaisemmasta nominista omaksutaan sen kanssa kongruoivaan, aikuiskielessä mutkikkaasti taipuvaan nominiin sellainen sananloppuinen skeema, josta morfologiset elementit käyvät selkeämmin ilmi. Tämän mukautumisen tuloksena on selvempi ja läpinäkyvämpi sananloppu. Siten siis keskenään kongruoivista nomineista selkeämpi ja yksinkertaisempi on kongruenssin suuntaa ajatellen vahva ja mukauttava; kongruenssi voi olla paitsi antisipaation luonteista, jolloin attribuutti mukautuu pääsanansa kanssa samaan äänteelliseen hahmoon, myös perseveraation luonteista, jolloin pääsana noudattaa yksinkertaisemmin taipuvan attribuuttinsa mallia. Kumpaankin suuntaan mahdollinen skeemakongruenssi eroaa siten aikuiskielisestä NP:n kongruenssista, jota yleensä pidetään antisipatorisena: etuattribuutin katsotaan mukautuvan pääsanaansa.

3.2.1. PYRKIMYS SELKEÄHAHMOTTEISEEN MONIKKOVARTALON

Tuulikin kielessä skeemakongruenssille tyypillinen selkeystendenssi ilmeni monikkovartalon muodostuksessa siten, että sellainen vartalon loppuvokaali, joka aikuiskielessä katoaa monikon *i:n* edeltä, joko säilyi aivan sellaisenaan tai säilyi sillä tavoin muuntuneena, että alkuperäinen vokaali on tästä muuntuneesta vokaalista helposti johdettavissa. Tarkastelen seuraavassa lähemmin kumpaakin näistä skeemakongruenssiin liittyvistä monikkovartalon muodostustavoista.

Monikkovartalon muodostuksessa nominin yksikkövirtalon loppuvokaali säilyi sellaisenaan mm. seuraavissa tapauksissa: 1.11 *Tuuti halua pököttää omaissa rattaissa*; 2.0 näyttää *käleittä* 'näistä käsistä'; 2.3 *sitten oli vielä pienejä nappeja*; niis *pieneis alkkareis*; 2.4 *uuseja korppuja*; vaihetaan *pikkuseillev vauvoille vaippaa*; 2.5 [toteamukseen »no, uusia pyykkejä tulee» Tuulikki vastasi:] *uuseja puukkeja tulee*; *vauvva hämmätty noitta kuuseitta* '[joulu]kuusista'; 2.6 *isoja tähtejä* 'tähtiä'; [lattialla on] *minun heitteleitä papereita* 'heittelemiäni'; 3.0 *oikeillakir retkeillä* 'retkillä' [on etsitty sopivaa eväiden syömispaikkaa].

Kuten esimerkeistä ilmenee, sellaisenaan pyrki säilymään varsinkin vartalon loppu-*e* (kohdassa 3.2.2 tarkemmin muodosta *käleittä*). Muista vokaaleista on vain yksi tapaus, *oman* monikkovartalo *omai-*; tässä adjektiivissa esiintyi vartalon loppu-*a:n* säilymistä selvässä skeemakongruenssitapauksessa *omaissa rattaissa*, mutta lisäksi myös sellaisessa tapauksessa, että suffiksivariantit olivat erilaiset, jolloin yhdenmukaistuminen koski pelkästään vartalon loppuvokaalia: 2.4 *Tuuti halua omaihir rattaisiin*. Myös Alpo Räisänen (1975: 257) mainitsee samantyyppisen *oma*-adjektiivin muodon, partitiivin *omaita* 'omia', mutta ilman kontekstia.

Skeemakongruenssi eroaa aikuiskielisestä NP:n kongruenssista siinä, että attribuutin pääsanaansa mukautumisen (*omaissa rattaissa*, *pieneis alkkareis*, *uuseja korppuja* jne.) lisäksi esiintyy myös sensuuntaista mukautumista, että erilaisia morfofonologisia vaihtelua sisältävän pääsanana vartalonmuodostus noudattaa yksinkertaisempaan vartalotyypin kuuluvan attribuutin mallia, kuten tapauksissa *isoja kivejä*, *näittä käleittä*, *noitta kuuseitta*, *isoja tähtejä* ja *oikeillakir retkeillä*. Tällaista pääsanana mukautumista attribuutin kanssa yhteiseen sananloppuun esiintyy silloin, kun pääsanana taivutus on morfofonologisesti mutkikkaampaa kuin attribuutin; lapsi siis tukeutuu attribuutissa esiintyvään skeemaan ja mukauttaa pääsanana läpinäkyvämpään taivutukseen kuin mihin aikuiskieli antaa mallin.

Esimerkeistä aikuiskielen kannalta erikoisin on *minun heitteleitä papereita*. Tässä agenttipartisiipin sijasta esiintyy vokaalivartalosta suoraan (ilman suffiksia) muodostettu, syntaktisesti partisiipinluonteinen muoto; tässä erikoisessa nominaalimuodossa on (vokaalisoinnun aiheuttamia eroja lukuun ottamatta) sama sananloppuinen skeema kuin pääsanassakin.

Skeemakongruenssin voimakkuutta osoittaa se, että äitinsä repliikkiä »no, uusia pyykkejä tulee» toistaessaan Tuulikki ei tyytynyt sellaisenaan toistamiseen, vaan muokkasi *pyykkejä*-sanan attribuuttia niin, että sen sananloppuinen äänneaines oli sama kuin pääsanana: *uuseja puukkeja tulee*. Lapsen oma kieli ei siis todellakaan ole pelkkää ympäristöstä kuullun toistamista, vaan lapsi noudattaa omia periaatteitaan, hänellä on oma kielioppinsa.

▷

Väljemmin skeemakongruenssiin liittyvät sellaiset tapaukset kuin seuraava, jossa mukautuminen koskee vain vartalonmuodostusta, mutta pääteallomorfit eivät ole identtiset: 2.2 *mä otan kaikkejen hoitokaveleilel lusikaiset* (syödessään ottaa lusikallisen kunkin hoitopaikkakaverinsa kunniaksi). Tässä siis *kaikke*-vartalon loppuvokaali säilyy sellaisenaan monikon *i*:n edellä, ja monikkovartalon *ei*-loppuisuus noudattaa *hoitokavereiden* mallia.

Nominivartalon loppuvokaali säilyi monikkovartalon muodostuksessa sillä tavoin muuntuneena, että alkuperäinen vokaali on tästä muuntuneesta vokaalista helposti johdettavissa, esimerkiksi seuraavissa tapauksissa: 2.3 *Tuuti peruuttaa kun tuli hankaloita etteitä* 'hankalia esteitä'; 2.4 *ei semmosii kuorettomoi satsumoi* 'kuorettomia satsumoita (~ satsumia)'; 2.5 *täällä kylppärissä saa kulkeam märöillä jaloilla; tääl haisee märöiltä vaatteilta*; 2.7 *haluam mataloihin keinuihin; tää on hyvä kirja / nää muut on tylsöjä kirjoja*; 2.10 [to-teamukseen »kotona on paljon hyviä leikkejä» Tuulikki vastasi:] *onko ulkona paljon hyvejä leikkejä; ne ov valelmii // mä en tykkää oikeist valelmoist*; 3.2 *miks ei Aku antanut loppuja hunajoja pojille?*; 3.3 *miks mä en selviin nyt hyviv vähöillä vaatteilla?*

Kuten aineistosta näkyy, muuntuneina säilyivät kadolta vartalonloppuinen *a* ja *ä*. Näiden kahden muuntuminen labiaalivokaaleiksi on varsin luonnollista; kyseessä on monikkovartalon muodostuskaavan $-A + i = -Oi$ (*sana* : *sanoja*, *kynttilä* : *kynttilöitä*) ulottaminen sen aikuiskielistä alaa laajemmalle. Tällaisen monikkovartalon *Oi*-skeeman etuna on se, että yksikkövartalon loppu-*A*:lla on helposti johdettava vastineensa monikko-muodoissa, joiden loppu jäsentyy — vokaalinvaihdoksesta huolimatta — helposti sanavartaloon ja monikon tunnukseen. Selvimmin aikuiskielestä eroaa se, että kaksitavuisisakin *ä*-vartaloissa *-ä* usein muuttuu *ö*:ksi monikon *i*:n edellä.

Tätä monikkovartalon muodostustapaa, vartalonloppuisen väljän vokaalin muuttamista puolisuuppeaksi labiaalivokaaliksi monikon *i*:n edellä, esiintyi Tuulikin puheessa myös muuten kuin skeemakongruenssin vaikutuksesta; monikkovartalon muodostus ei ollut ehtinyt asettua aikuiskieliseen kaavaan. Tällaisia skeemakongruenssiin liittymättömiä tapauksia olivat *märköjä* 'märkiä', *käpälöis* 'käpälässä', *hedelmäitä* 'hedelmiä', *nenöissä* 'nenissä' ja *varpoita* 'varpaita'. Kyseessä on lapsenkielelle ominainen morfofonologinen variaatio, horjuntatapausten ryhmä, ja skeemakongruenssi tukee vain osaltaan tietyn variantin esiintymistä.⁵

Taajaan esiintyvää monikkovartalon muodostuskaavaa $-A + i = -Oi$ erikoisempi on NP:ssä *hyvejä leikkejä* esiintyvä *hyvejä*; tällainen *hyvä*-vartalon loppuvokaalin muutos *ä* → *e* on aikuiskielen kannalta aivan poikkeuksellinen. Tuulikin puheessa kuitenkin esiintyi tuohon aikaan runsaasti tyyppiä *hyvempi, hyvempä-*, sillä hän ei käyttänyt *hyvän* komparoinnissa suppleetiota vaan komparoi *selvä* : *selvempi* -mallin mukaan, ja siten *hyve*-vartalovariantti oli helposti tarjolla monikkovartalossakin käytettäväksi. Tuulikki siis kokeili monikkoa muodostaessaan vartalonloppuista vokaalinmuutosta *ä* → *e* tässä yleisessä ja

⁵ Tämä taipumus muuttaa aikuiskieltä laajemmin vartalonloppuinen väljä illabiaalivokaali puolisuuppeaksi labiaalivokaaliksi on varsin yleisesti esiintyvä lapsenkielen morfofonologinen piirre. Esimerkiksi Räisäsen (1975: 257) mainitsemista 2.10 ikäisten tapauksista *terävöitä kantoja* voidaan katsoa skeemakongruenssin luonteiseksi, koska pääsanana näyttää tukevan attribuutissa esiintyvää vartalonloppuista muutosta *ä* > *ö*; suffiksit eivät kuitenkaan ole identtiset. Sen sijaan Räisäsen (mts. 258) esittämässä neli- ja viisivuotiaiden esimerkeissä on yhä vartalon loppuvokaalin poikkeuksellista kehitystä, vaikka skeemakongruenssista ei ole jälkeäkään: *pitkillä asemoilla, kaikkina päivönä*. Niemi ja Niemi (1985: 162) esittävät poikkeuksellisesta $A > O$ -kehityksestä muodot *typeröitä* ja *ahkeröitä*, mutta ilman kontekstia, joten mahdollisen pääsanana vaikutus jää avoimeksi.

usein komparoimassaan adjektiivissa, mutta muiden nominien monikkomuodoissa vastaavaa ei esiintynyt. Tuulikin skeemakongruenssin voimakkuutta osoittaa se, että hän ei tässäkään tapauksessa tyytynyt toistamaan kysymystään edeltäneessä aikuisrepliikissä («kotona on paljon hyviä leikkejä») esiintyvää *hyviä leikkejä* -konneksiota sellaisenaan, vaan muokkasi attribuutin kongruentimmaksi (vrt. edellä käsiteltyyn repliikki pariin »uusia pyykkejä tulee» – »uuseja puukkeja tulee»).

Skeemakongruenssin avulla päästään siis ensiksikin loppuvokaaliltaan mahdollisimman selkeään monikkovartaloon. Yleensä päästään samalla myös siihen, että pääsanalla ja attribuutilla on samat suffiksivariantit. Tämä näkyy erityisesti monikon partitiivissa, usein myös illatiivissa — verrattakoon edellä käsiteltyjä Tuulikin ilmauksia *isoja kivejä, pienejä nappeja, uuseja korppuja* ja *mataloihin keinuihin* aikuiskielisiin ilmauksiin *isoja kiviä, pieniä nappeja, uusia korppuja* ja *mataliin keinuihin*. Mutta eräissä tapauksissa skeemakongruenssi on sikäli osittaista, että yhdenmukaistuminen toteutuu vain vartalossa, kun taas suffiksiallomorfit ovat hyvinkin erilaisia keskenään. Vartalon yhdenmukaistuminen koskee tyypillisesti vokaalista: diftongin sijasta voi esiintyä pitkä vokaali (esim. 2.0 *tyhjiin paperiihin* 'papereihin') tai väljän illabiaalivokaalin kadon sijasta voi esiintyä labiaalivokaali (esim. 2.6 *nyt om mataloilten keinujen alla pahatti vettä*, 2.7 *minä jakkan kantaa niim painavoita lahjoja*). On tulkinnanvaraista, tuleeko tällaisetkin tapaukset lukea skeemakongruenssiin kuuluviksi. Palaan tähän kysymykseen kohdassa 6.2.

Myöhemmin tendenssi vartalon loppuvokaalin säilymiseen monikon *i*-suffiksin edellä alkoi heiketä, ja tällöin Tuulikin puheessa esiintyi jopa laajempaa vartalonloppuisen *a*:n katoa kuin aikuiskielessä. Kyseessä oli siis pitkä morfofonologisen horjunnan vaihe, jonka aikana skeemakongruenssi aluksi tuki vartalon loppuvokaalin säilymistä ja lopulta tämän loppuvokaalin katoa. Esimerkkeinä siitä, miten skeemakongruenssi näyttäisi tukevan vartalon loppuvokaalin katoa, mainittakoon 2.10 *siihen ei voit tehlä omii sanontii* 'sanontoja' (entten tentten teelikamentten -loruun) ja *kaikitta nappulitta* 'kaikista nappuloista'; kummassakin tapauksessa attribuutin vartalonloppuisen vokaalin kato tukee pääsanana vartalonloppuisen *a*:n katoa.

3.2.2. VARTALONVAIHTELUIDEN YKSINKERTAISTUMINEN

Skeemakongruenssin vaikutuksesta voi monimutkaisiin vartalonvaihteluihin osallistuvien nominien taiputus yksinkertaistua, kun niiden kongruoivana parina on yksinkertaisemmin taipuvaan vartalotyyppiin kuuluva nomini. Kongruenssi tukee siis lapsen taipumusta tuottaa kuulaampia ja yksinkertaisempia muotoja kuin on kuullut toisten käyttävän. Esimerkiksi vokaalivartalo voi syrjäyttää konsonanttivartalon (2.0 *nuukkas* ['nuuhkaksi'] *kanssa tota pienee peikkoo*) tai *si ~ Te* -vaihtelu voi jäädä pois jopa sellaisesta sanasta, johon se on jo ehtinyt lapsen puheessa vakiintua (2.4 *toiseen käseen*, 2.5 *toisen käsen*). Luonteeltaan vartalonvaihteluiden yksinkertaistuminen on lähellä monikkovartalon muodostuksessa ilmennyttä pyrkimystä selkeähahmotteisuuteen, mutta kohdassa 3.2.1 oli kyse pääasiassa vartalon loppuvokaalista monikon *i*:n edellä, kun taas nyt tämä seikka on mukana enintään yhtenä sivujuonteena. Ennen kuin on mahdollista eritellä skeemakongruenssin osuutta, on taustaksi tarpeen ensin tarkastella sitä, missä määrin lapsi on ehtinyt oppia hallitsemaan erilaisia vartalonvaihteluita.

▷

Lapsi oppii hallitsemaan suomen kielen mutkikkaimmat taivutustyyppit monen eri vaiheen kautta. Runsaasti vartalonvaihteluja on esimerkiksi siinä nimitystyypissä, johon kuuluvat mm. *käsi*, *uusi* ja *vesi*: tämä tyyppi osallistuu astevaihteluun, vartalonloppuiseen *e ~ i*-vaihteluun, vokaali- ja konsonanttivartalon vaihteluun sekä *s ~ T*-vaihteluun. Tähän tyyppiin kuuluvista sanoista lapsi voi jo hyvin varhain ottaa käyttöön paradigman poikkeuksellisia muotoja, mutta ne hän on ilmeisesti oppinut jakamattomina kokonaisuuksina. Tyypillinen tällainen varhainen erikoismuoto on konsonanttivartaloineen partitiivi *vettä*; myös Tuulikki alkoi käyttää *vesi*-sanasta ensimmäisenä muotona juuri partitiivia (1.4 iässä: *tettä*) tarkoittaessaan nimenomaan juomavettä. Tämän substantiivin vartalonvaihtelu ehti kehittyä aikuiskielen mukaiseksi niin varhain, ettei skeemakongruenssin aiheuttamista erikoisuuksista ole yhtään esimerkkiä — osaltaan taivutuksen näennäinen helppous voi liittyä myös siihen, että tästä sanasta ei aineistossa ole yhtään monikollista esiintymää. Sen sijaan skeemakongruenssin kannalta kiinnostavia ovat *käsi* ja *uusi*.

Skeemakongruenssin esiintymisaikana oli substantiivin *käsi* yksikkömuotojen vaihtelu *käsi* : *käte-* : *käle-* : *kättä* jo vakiintunut käyttöön.⁶ Kuitenkin muutamia hajatapauksia on *käse*-vartaloisuudesta: iässä 1.9 esiintyi illatiivi *käsee* 'käteen' ja iässä 1.11 sekä genetiivi *käsen* 'käden' että monikon partitiivi *käsejä* 'käsiä'. Ilmeisesti *s*:n ekspansiota tuki ainakin osaltaan se, että samoihin aikoihin Tuulikki alkoi käyttää myös aivan aikuiskielen mukaista monikkovartaloa: 1.9 *sitte äilin käsiä hoile* 'hoidetaan'; 2.0 *Tuuti käsillä luottusii / Tuutilla ei ole huttusmailaa* [= kärpäslätkää, »hyttysmailaa»].

Vaikka Tuulikki olikin siis jo alkanut käyttää monikkovartaloa *käsi-*, niin nähtävästi skeemakongruenssin vaikutuksesta tietty monikon taivutusmuoto saattoi rakentua myös suoraan yksikkövartalon varaan siten, että sellaisenaan säilyneeseen yksikkövartaloon liittyi ilman mitään äännevaihteluita monikon *i*-tunnus: 2.0 *näittä käleittä* 'näistä käsistä'. Tässä skeemakongruenssin suunta on siis progressiivinen, edeltävän attribuutin sananloppuinen äännehahmo tukee *Vittä*-loppuisuutta.

Substantiivin *käsi* yksikkömuodoissa ehti esiintyä skeemakongruenssia erittäin vähän: Tuulikki oli pääosin siirtynyt aikuiskielisiin yksikkövartalon vaihteluihin siinä vaiheessa, kun alkoi harjoitella NP:n kongruenssia. Vaihtelusuhte *käsi* : *käle* oli jo 1.9 iästä alkaen tullut käyttöön, mutta vielä useita kuukausia myöhemmin esiintyi sellaisia erikoisia konneksioita kuin 2.4 *toinen* [lapanen] *toiseen käseen* 'käteen' ja 2.5 *toisen käsen*. Ilmeisesti juuri attribuutin obliikvivartalon *toise*-loppu tarjosi poikkeuksellisen hyvät toteutumismahdollisuudet *käse*-vartalon esiintymiselle, sillä muuten kuin konneksiosta *toinen käsi* ei 2.0 iän jälkeen enää ole kertynyt esimerkkejä *käse*-vartaloisuudesta. Skeemakongruenssin tuella on siis tässä kollokaatioissa säilynyt lapsen puheessa piirre, joka muuten on hänen kielenkäytöstään karsiutunut.

⁶ Vallitsevaa taivutusta edustavat seuraavat esimerkit: 1.9 *käle oli mulu* 'kädessä muru'; *Tuuti panee kätee / tukan* 'sukan'; *lukka* [rukkanen] *kätee / ei tumppu kätee / penkkä lukka* [pelkkä rukkanen] *vaa kätee*; *Tuuti otti kätee / juustom*; *Tuuti ottaa kätee / noi*; *lisää konkkii talvii Tuuti kätee* 'lisää korkkia tarvitsee T. käteen'; 1.10 *oike käle on nyt pieni lusikka* 'oikeassa kädessä'; *äilin käle* 'kädestä pitää kiinni'; *Tuuti ottaa lisää vahvaa* 'rasvaa' *tättä / äili käle* 'kädestä'; *Tuuti pitää lusikkaa kälessä*; *isi pese kälet*; 1.11 *Tuuti pitää lusikkaa kälessä*; *poikalla ei ole kättä // pojalla on leikitti kälet*; *tämä vasempaa kätee*; 2.0 *ei silloin voi leikkii jos om mälät kälet*; 2.1 *pesetään kälet*; 2.2 *mul om punanej jalka / mul om punaset kälet*; 2.3 *noilla on toi soutumis kälessä* [mela kädessä kanootissa]; 2.4 *Tuutil on kälessä tää puheli jolla Tuuti soittaa*; 2.5 *nyt kälet väsy ja panee kintaan tähän kuivamaan*.

Tuulikki vaikutti pohtivan jo 1.7 iässä adjektiivin *uusi* partitiivin suhdetta yksikön nominatiiviin, sillä kun hänelle sanottiin »keksitään taas jotain uutta», hän toisteli mieteliäänä: *uutta / uusi2 uutta*.⁷ Tällaisesta pohdinnasta huolimatta tämän adjektiivin vartalonvaihtelut pyrkivät hänen kielenkäytössään tasoittumaan: 1.10 *hakee tuota uusi vaipam* 'tuolta uuden vaipan'. Skeemakongruenssiin voidaan katsoa kuuluviksi sellaiset *uusen* : *uusit* -tyyppiset tasoitukset, joita ilmeni 2.0 iässä ja joissa adjektiivin *uusi* taivutus yksinkertaistui joko niin, että *s* levisi yksikön obliikvisijoihin (esim. *Tuuti toi uusen kirjan isille*), tai peräti niin, että myös *i ~ e* -vaihtelu jäi pois ja nominatiivi *uusi* esiintyi sellaisenaan taivutusvartalona: *sittem pantiin uusit vaatteet* 'uudet vaatteet', *Tuutille uusit sukat* 'uudet sukat', *haluan uusil lusikan* 'uuden lusikan'.

On kuitenkin nähdäkseeni tulkinnanvaraista, tuleeko tällainen *uusi*-sanassa esiintyvä taivutuksen yksinkertaistuminen katsoa skeemakongruenssiksi vai ei. Yksinkertaistumisen voi tulkita skeemakongruenssin erikoislajiksi sillä perusteella, että *uusi* sai pääsanansa kanssa samat suffiksit, ja kaikki pääsanalle vieraat äännevaihtelut jäivät toteutumatta. Toisaalta obliikvivartalon ja nominatiivin välillä esiintyvä tasoittumispyrkimys on tunnetusti lapsenkielellä yleistä, eikä pääsanana vaikutus välttämättä ole laukaiseva tekijä. Kyseinen vaihtelukausi oli lyhyt, sillä ikäkuukauden 2.0 lopulla *uusi* oli jo ehtinyt mukautua *vesi-* ja *käsi-*sanojen taivutukseen: *haluan uulem pullan* (2.0.22).

Myöhemminä esimerkkeinä siitä, miten skeemakongruenssi ainakin osaltaan näytti vaikuttavan morfofonologisten vaihteluiden (mm. *t ~ s* -vaihtelun) tasoittumiseen, mainittakoon 3.3 *toivottavastim mulle ei aikuisenakaan tule semmosta sairausta* jonka nimi on reuma, 3.4 *minä keksin tällaisen salaisuuksen* 'salaisuuden' ja 3.5 *semmosen sairausen* 'sairauden'.

Periaatteelliselta kannalta on syytä huomauttaa siitä, että tämän jakson 3.2.2 tapauksissa on useammin tulkinnanvaraisuutta kuin muissa ryhmissä: onko tarpeen ottaa huomioon skeemakongruenssin mahdollinen vaikutus vai riittääkö jokin muu tekijä (esimerkiksi pyrkimys nominatiivin ja obliikvivartalon välisen eron tasoittamiseen) yksin selittämään erikoismuotojen kehittymisen? Tämä kysymys koskee paitsi edellisiä tapauksia myös sellaisia kuin 1.11 *täs on kivat avainet* (vrt. *kiva avain*) ja 2.0 *ykset kynät om mul lattehuoneessa* 'yhdet kynät' (vrt. *yksi kynä*). Pohdin laajemmin skeemakongruenssin rajoja artikkelin lopussa.

Yleensä skeemakongruenssi johtaa siis vartalonvaihteluiden yksinkertaistumiseen morfofonologisesti monimutkaisissa taivutustyypeissä: selvä ja yksinkertainen taivutusmalli on vahva ja mukauttava. Kuitenkin käy joskus myös niin, että morfofonologiselta kannalta mutkikas muoto voittaa. Tällaisesta on kyse esimerkiksi konsonanttivartalon ekspansiossa, kuten konneksiossa 2.1 *tätä lehtä* (*tää on Tuutil lehti / Tuuti lukee tätä lehtä*). Tässä esiintyy jokseenkin harvinaisen lekseemin yhteydessä pyrkimystä intensiiviseen suffiksien keskinäiseen harmoniaan, toisin kuin saman ikäkauden vokaalivartaloi- sissa tapauksissa *tätä patjaa*, *tätä sommee* 'sormea', *tätä tuolia* jne. Onkin aihetta tarkastella seuraavaksi sitä, kuinka sananloppuisten skeemojen välisen harmonian kannalta sopusuhtaisempi suffiksivariantti joskus syrjäyttää aikuiskielen lähtökohdista odotuksenmukaisen, »normaalin» variantin.

⁷ Samalta ajalta muistiinpanoissani on merkintä siitä, kuinka Tuulikki vastaavalla tavalla maistelee substantiivin *liemi* partitiivin ja nominatiivin yhteenkuuluvuutta: *lie(n)tä4 / liemi4 / lientä / liemi*.

3.2.3. SUFFIKSIVARIANTTIEN KESKINÄISTÄ HARMONIAA

Skeemakongruenssia ilmenee joskus myös suffiksivariantin valinnassa: lapsi ei valitsekaan pääteallomorfia sillä perusteella, millaiseen sanavartaloon suffiksi liittyy (tämähän on aikuiskielessä esiintyvä valintaperuste), vaan käyttää sellaista pääteallomorfia, joka sointuu mahdollisimman hyvin yhteen samassa NP:ssä esiintyvän toisen suffiksin kanssa, vaikka tämä aiheuttaisi vartalonmuodostuksessa joitain erikoisuuksia. Tällaisen poikkeuksellisen suffiksivariantin käyttö on useimmiten siinä katsannossa mitä tyypillisintä kongruenssia, että nimenomaan attribuutti mukautuu pääsanansa hahmoon.

Myös suffiksivarianttien keskinäisessä harmoniatendenssissä kyse on usein juuri skeemojen, sananloppuisten äännehahmojen, välisestä kongruenssista, jossa ei toteudu aikuiskielen tyyppinen jäsentyminen vartaloon ja suffiksiin. Sellaisissa tapauksissa kuin *toisiin tossuihin*, *pieneeseen ammeeseen* (*pieneeseen ammeeseen ei oikeem mahu*) ja *korkeehen puuhun* (*juoksiko se oikein korkeehen puuhuj joka oli talon korkeulella?*) on kyse juuri skeemasta, joka on sumea morfologiselta kannalta (tai ainakin morfeemien segmentoinnin kannalta). Sumeus ilmenee siinä, että jos tällaista muotoa yrittää jäsentää aikuiskielen lähtökohdista, jää avoimeksi, tulisiko tulkita lapsen käyttäneen osaa toisesta suffiksivariantista ja toista kokonaan (vartalo *toisi* + illatiivin vokaalinpidentymä + *hin*, vartalo *piene* + illatiivin vokaalinpidentymä + *seen*) vai siirtäneen sanan toiseen taivutustyyppiin, jolloin esimerkiksi *e*-vartalosta *piene-* tulisi *amme^x*-tyyppiin mukautunut *pienee-*. (Jos *pienen* katsotaan vaihtaneen taivutustyyppiä, siirtyminen koskisi vain illatiivia, sillä kaikissa muissa muodoissa vartalonloppuinen *e* säilyi lyhyenä.)

Pääteainesten skemaattisessa harmoniatendenssissä voi ilmetä tällaisen pitenemisen lisäksi myös lyhenemistä, tosin paljon harvinaisempina. Tuulikin puheessa lyhenemistä esiintyi varhemmin kuin pitenemistä, ja olen huomannut kirjata muistiin vain yhden, toistuvan käyttöyhteyden 2.1 ja 2.2 iästä, nimittäin adjektiivin *oikee* illatiivin *oikeen* 'oikeaan (puhekielessä *oikeeseen*)', joka esiintyi nimenomaan silloin, kun puheena olivat seuraavat vaihtoehdot: *väärään suuntaan* – *oikeen suuntaan*. Tässä konneksiossa illatiivi *oikeen* näyttäisi kehittyneen kaksinkertaisen yhdenmukaistavan paineen vaikutuksesta: mallina on paitsi *oikean* pääsana *suuntaan* myös — harmonisen ilmauskokonaisuuden muodostamiseksi — *väärän* illatiivi (*väärään suuntaan*). Esiintyi siis sellaisia lausumia kuin 2.2 *Tuuti meinas ajaa väälään suuntaan / mutta sitten Tuuti ajo oikeen suuntaan*. Kuitenkin jo 1.11 iästä alkaen Tuulikki oli alkanut käyttää illatiivissa myös *seen*-päätettä (esimerkkejä Laalo 1994: 435).

Suffiksien skeemakongruenssitapauksista voidaan erottaa alaryhmä, jota tavataan myös aikuiskielessä, nimittäin tietyssä nimityksissä vain marginaalisesti mahdollisen variantin käyttö silloin, kun tällaiseen tyyppiin kuuluva nomini kongruoi sellaisen nominin kanssa, jolle kyseinen variantti on ainoa mahdollinen. Esimerkiksi *pyöreä*-vartalotyyppin nominien monikon illatiivi on useimmiten tyyppiä *pyöreisiin*, mutta myös *pyöreihin* on mahdollinen, vaikka se onkin melko harvinainen. Sen sijaan *lusikan* ainoa mahdollinen monikon illatiivisuffiksi on *hin*, ja tämä *hin* voi skeemakongruenssin vaikutuksesta levitä myös attribuuttiin *pyöreä*: 2.11 *mä oon tottunup pyöreihin lusikoihin* [= Savonia-mallisiin]. Luonteeltaan lähellä tällaista vaihtelua on se, että saman nominin päätevariantti on erilainen aivan peräkkäisissäkin puhunnoksissa, kun skeemakongruenssi tukee tuntomerkkistä

varianttia, seuraavassa esimerkissä *kaloi*-varianttia: 2.8 *pyylystetään pieniä kaloi // mennään laitulille takasin syömään kaloja*.

Erikoisena suffiksien skeemakongruenssina mainittakoon vielä akkusatiivin *t*-päätteen mielenkiintoinen leviäminen tapauksessa 2.7 *ai minut vauvat?* [haetaan hoidosta aikaisemmin]. Tällaista *t*-akkusatiivin leviämistä yli aikuiskielisten rajojen esiintyy lapsenkielessä jonkin verran (esim. Räisänen 1975: 258). Skeemakongruenssiin liittyviä esimerkkejä en kuitenkaan ole kirjallisuudesta löytänyt.

Suffiksivarianttien keskinäinen harmonia ilmeni myös siten, että enklittiset suffiksit käyttäytyivät muiden suffiksien tapaan ja esiintyivät sekä attribuutissa että pääsanassa, kuten tapauksissa 1.11 *ei pienelläkään pojalkaa* 'pienelläkään pojalla' ja 2.4 *en halua äälikään sylissäkään*. Jos suffiksien skeemakongruenssin rajaa hyvin väljästi käsittämään kaiken sellaisen NP:n suffiksiharmonian, joka on aikuiskielen normaalijärjestelmälle vierasta, voi myös tällaisen liitepartikkelien toiston lukea skeemakongruenssin alaan. Joka tapauksessa tällainen toisto on osoitus siitä, että lapsenkielessä esiintyvä NP:n kongruenssi on intensiivisempää kuin aikuiskielessä esiintyvä. Palaan lapsenkielen kongruenssin intensiivisyyteen monipuolisemmin ja perusteellisemmin 4. jaksossa, mutta ennen sitä käsittelem vielä sellaista skeemakongruenssia, joka ilmenee rinnasteisten nominilausekkeiden välillä.

3.2.4. RINNASTEISTEN NOMINIEN VÄLINEN SKEEMAKONGRUENSSI

Sananloppuisten skeemojen keskinäistä pyrkimystä harmoniaan esiintyy lapsenkielessä paitsi NP:n sisällä myös rinnasteisten nominilausekkeiden välillä: 2.4 *leikittiin sisilikoilla / ja leijonoilla; mennään kaikille piholle ja leikkikentölle keinumaan*; 2.6 *kanttarelle ja kärpässienejä*; 2.8 *minä tahlon lukea – – ja Muumen ja meren* (kirjan Muumipappa ja meri).

Rinnasteisten nominien keskinäinen mukautuminen on enimmäkseen perseveraatiota, ja toisinaan kyseessä on sellainen tahaton lipsahdus, jonka lapsi itsekin huomaa erikoisuudeksi. Heti sanottuaan *mennään kaikille piholle ja leikkikentölle keinumaan* Tuulikki totesi: »Tuuti puhu väärin.» Kun varmuuden vuoksi kysyin, mitä hän väärin puhumisella tarkoitti, hän täsmensi: »että leikkikentölle».

Rinnastuksesta on esimerkkinä myös seuraava sarja: *auravoille siileille / auravoille oravoille / auravoille possuille / auravoille hepoille*. Muissa sarjan jäsenissä esiintyy ilmeistä attribuutin mukautumista pääsanana *Ville*-loppuun, siis tyypillistä kohdan 3.2.1 skeemakongruenssia, mutta *auravoille oravoille* on erikoistapaus: kumpikin NP:n jäsenistä on muuntunut. Osaltaan tähän voi vaikuttaa pitkän sarjan muodostama kokonaisuus.

Kuten monissa skeemakongruenssin tapauksissa, myös rinnastustapauksissa on usein kyse siitä, että lapsenkielen horjuntatapausten kulloiseenkin asuun vaikuttaa niiden kanssa kongruoivan toisen nominin asu.

Myös aikuiskielessä esiintyy rinnasteisten nominien skeemakongruenssia, jossa mukautumissuunta on sellainen, että aiemman jäsenen äännehahmo toistuu myöhemmässä. Esimerkiksi televisiossa mainostettiin joulukonserttia seuraavasti: »esiintyjinä *suursuosikkeja, megatähtejä* — Placido Domingo jne.». Myös kielen lipsahduksia kartoittanut Hannele Dufva (1992: 65) on dokumentoinut juuri perseveraatiota: *anopin ja apin* 'apen'.

▷

4. NP:N SISÄISEN KONGRUENSSIN VOIMAKKUUS LAPSENKIELESSÄ

Lapsenkielen skeemakongruenssi on itse asiassa aivan luonnollinen ilmiö, kun otetaan huomioon se, miten paljon aikuiskielistä voimakkaampi NP:n sisäinen kongruenssi yleensäkin on lapsenkielessä. Tarkastelen seuraavassa muutamia sellaisia tapausryhmiä, joissa suffiksiainekset sinänsä ovat aivan aikuiskielen mukaisia, mutta NP:n sisäinen kongruenssi on aikuiskieleen verrattuna epätavallisen intensiivistä.

Erityisesti siinä vaiheessa, kun liitepartikkelin ja omistusliitteen paikka — minkä sanan loppuun tällainen aines kulloinkin olisi liitettävä — ei vielä ollut täysin aikuiskielinen, esiintyi joskus sekä määritteen että pääsanana lopussa sama enkliittinen suffiksi. Näin siis liitepartikkeli toistui usein aivan taivutussuffiksin tapaan seuraavasti: 1.11 *ei pienelläkään pojalkaa* 'pienelläkään pojalla', 2.4 *en halua [istua] äilinkään sylissäkään*, 3.3 *ai pannaanks me toisestaki purkistaki* [rahkaa jälkiruokaan]. Esimerkissä *äilinkään sylissäkään* liitepartikkeli sitoo määritteen pääsanaan tehokkaammin kuin sijapäätte, koska määrite on eri sijassa kuin pääsana.

Enkliittisten suffiksien aikuiskielistä runsaammassa käytössä on kyllä osaksi kyse muustakin kuin kongruenssin voimakkuudesta. Liitepartikkelien käytön opettelussa oli nimittäin pitkään ongelmana vaikutusalan osoittaminen, ja ratkaisun etsiminen tähän ongelmaan saattoi osaltaan aiheuttaa liitepartikkelin toistumista. Possessiivisuffiksin Tuulikki taas liitti ensin säännöllisesti nimenomaan attribuuttiin, ja siirtymävaiheen aikana hän liitti sen sekä määritteeseen että pääsanaan: 3.1 *pien kissa pistää sem pieneensä taskuunsa*. Lopulta omistusliite siirtyi aikuiskieliselle paikalleen, NP:n pääsanana loppuun. Kiinnostavaa on se, että murrosvaiheen aikana niin liitepartikkelit kuin omistusliitteetkin sitoivat NP:n jäseniä toisiinsa; tällainen enkliittisten suffiksien erikoiskäyttö on osaltaan todiste siitä, miten olennaisia NP ja sen kongruenssi ovat lapsen kielitajussa.

NP:n sisäisen kongruenssin voimakkuutta osoittaa myös seuraavanlainen *sti*-suffiksin toistuminen: 3.1 *mä laitan sen omasti systeemisti* [asettaa tuolinsa omalla tavallaan].

NP:n kongruenssin intensiivisyydestä kertoo edelleen se, että joskus myös johdin-suffiksi toistui taivutussuffiksin tapaan, etenkin rinnastuksen yhteydessä: 2.2 *toi ov valkoinej ja toi om muttainen* 'musta' [»mustainen»]; 2.4 *niilen nimi oli Tuulikki ja äilikki* [»äidikki»] *ja isikki*. (Anneli Lieko antoi esimerkin tyttärensä Elinan kielestä: *isäntä ja äitintä*.) Lähellä johtimen toistoa on se, että *lämpimän* vokaalivartalo voittaa konsonantivartalon, kun *kuuma* on sitä lähellä, yleensä tosin vain semanttisesti mutta seuraavassa esimerkissä myös syntagmaattisesti: 2.5 *se on kuuma / tai lämpimä*.

NP:n kongruenssin voimakkuudesta on oireena myös se, että usein lukusanat käyttäytyvät samoin kuin adjektiiviattribuutit: 2.5 *minä annan sinulle kahlel lusikan kun sinä syötät* 'kaksi lusikkaa', 2.7 *meilän kaksien tyttöjen greippi* 'kahden tytön greippi' [jakaa äitinsä kanssa greipin]. Samoin edelleen se, että aikuiskielessä yksinomaan tai enimmäkseen taipumattomina esiintyvät adjektiivit voivat lapsenkielessä taipua: 2.3 *täältä Tuuti tulee hirmua vauhtia* 'hirmu vauhtia', 3.4 *kello soi! äkkiä vauhtia kouluun karhumpojat!* 'ripeeää vauhtia'; *pettim pikkuja kijoja* 'Petrin pikku kirjoja' (Räisänen 1975: 257).

Lipsahdukseksi on tulkittava seuraava tapaus, jossa genetiiviattribuutti muuntuu kongruoivaksi, mutta Tuulikki korjaa ilmauksensa heti itse: 2.6 *em minä haluak käsillep pesul-*

le / em minä haluak käsiem pesulle. Tämäkin yksittäistapaus on sikäli kiinnostava, että myös sen voi tulkita oireeksi lapsen pyrkimyksestä intensiiviseen NP:n sisäiseen kongruenssiin.

5. LAPSENKIELEN MORFOSYNTAKSIN SÄÄNNÖLLISYYS

Lapsenkielessä esiintyy monenlaista pyrkimystä morfosyntaktisten rakenteiden säännöllisyyteen. Tämä pyrkimys saa kielenopettelun eri vaiheissa erilaisia muotoja. Esimerkiksi vokaalivartalon suosimistendenssiä ilmenee siinä vaiheessa, kun lapsi ottaa nopeasti käyttöön erilaisiin vartalotyyppeihin kuuluvia uusia sanoja ja taivuttaa niitä yhä monipuolisemmin, jolloin konsonantivartalon poikkeuksellisuus aiheuttaisi helposti kitkaa tällaisessa säännönmukaisuuksille rakentuvassa, produktiivisten ja mahdollisimman kattavien sääntöjen järjestelmässä; kun lapsi sitten alkaa käyttää muitakin konsonantivartaloisia muotoja kuin aivan tiettyjä varhaisia kiteymiä, leviää vuorostaan konsonantivartaloisuus usein yli aikuiskielisten rajojensa. Edelleen niissä taivutustyypeissä, joissa nominatiivi- ja obliikvivartalot eroavat toisistaan, esiintyy vartalovarianttien välisen eron tasoittamispyrkimyksiä. Tällaisessa nominatiivi- tai obliikvivartalon leviämisessä toisen kustannuksella on nähdäkseni kyse paljolti siitä, kumpi on kulloinkin tarkasteltavan lekseemin käytössä yleisempi tai ehtii kotiutua lapsen kieleen ennen toista.

Lapsi pyrkii usein muodostamaan mahdollisimman säännöllisiä morfosyntaktisia rakenteita välittäessään merkityksiä, mutta säännöllisyyspyrkimyksen mallit vaihtelevat, ja usein esiintyy monia erilaisia, jopa keskenään kilpailevia sääntöjä. Tämä on olennaista myös skeemakongruenssin kannalta: vartalonmuodostuksessa ilmenevä pyrkimys säännönmukaisuuteen ansaitsee tulla tarkastelluksi paitsi paradigmaattiselta kannalta (sekä kunkin lekseemin oman paradigman että eri lekseemien muodostaman lapsen kulloisenkin systeemin kannalta) myös syntagmaattiselta kannalta. Joskus paradigmaattinen ja syntagmaattinen säännöllisyys tukevat toisiaan, kuten useimmissa kohdan 3.2.1 tapauksissa. Joskus taas nämä kaksi ovat ristiriidassa: syntagmaattinen säännöllisyys, kuten skeemakongruenssi, voi synnyttää paradigmaattiselta kannalta epätavallisen muodon, kuten edellä tarkastellut *käseen, pieneeseen* ja *lehtiä*.

6. KOKOAVAA POHDINTAA

Skeemakongruenssi on morfosyntaktinen ilmiö, joka esiintyy aivan tietyssä lapsenkielen vaiheessa: lapsi käyttää sellaisia morfologiselta kannalta erikoisia muotoja, joilla on syntaktinen motivaatio, nimittäin voimakas pyrkimys NP:n sisäiseen tai rinnasteisten nominalausekkeiden väliseen kongruenssiin. Skeemakongruenssin, siis pyrkimyksen keskenään äänteellisesti mahdollisimman samankaltaisten sananloppujen eli keskenään kongruoivien skeemojen muodostamiseen, kukoistus osuu sellaiseen kielenopettelun vaiheeseen, jossa toisaalta morfologian kehityksessä varsinkin vartalonmuodostukseen (osittain myös suf-

▷

fikseihin) liittyvä variaatio on runsasta, koska lapsen taivutusjärjestelmä monipuolistuu erittäin nopeasti, ja toisaalta syntaksin kehityksessä NP:n kongruenssi alkaa orastaa; tähän orastavaan kongruenssiin liittyy joskus paljon pitemmälle menevää mukautumista kuin aikuiskielen kongruenssiin. Ilmiön kukoistukselle on siis kaksi suotuisaa tekijää: lapsi pyrkii erityisen intensiivisesti keskenään kongruoiviin sananloppuihin, ja morfologisia erikoisuuksia esiintyy lapsen kielenkäytössä runsaasti, koska lapsen morfologinen systeemi on hyvin joustava. NP:n kongruenssiin liittyvissä syntaktisissa asemissa morfologisia erikoisuuksia pääsee esiintymään erityisen luontevasti, koska kuulastaivutteinen nomini antaa mutkikkaammin taipuvalle houkuttelevan yksinkertaistumismallin. Myös tulkinnan kannalta on hyötyä siitä, että yksinkertaistumisen malli on kontekstista välittömästi löydettävissä.

Skeemakongruenssin käynnistäjänä ja välttämättömänä edellytyksenä on aikuiskielen kongruenssi, mutta lapsen morfeemianalyysi ei ole niin automatisoituneen johdonmukainen kuin aikuisen vaan perustuu väljempään äänteellisiin hahmoihin, skeemoihin. Lapsi ei myöskään noudata vartalonmuodostuksessaan yhtä jäykkiä rajoja kuin aikuiset. Lapsenkielen luovuus aikuiskieleen verrattuna ilmenee myös siinä, että aikuiskielessä kongruoivat vain taivutuspäätteet, eivät vartalot — varsinkaan niin, että muodostettaisiin uusia vartalovariantteja, sellaisia kuin *oman* monikkovartalo *omai-*.

Lopuksi käsittelen kolmea seikkaa: korostan tämän artikkelin pääsanomaa eli kongruenssin merkitystä lapsenkielen morfologisten skeemojen tutkimuksessa, pohdin skeemakongruenssin rajoja ja yritän lopuksi syventyä skeemakongruenssin olemukseen.

6.1. SYNTAGMAATTINEN NÄKÖKULMA ERIKOISMUOTOJEN SYNTYYN

Tähdennän vielä sitä, että syntagmaattinen näkökulma on olennaisen tärkeä ainakin eräiden lapsenkielen morfo(fono)logisten erikoisuuksien tarkastelussa, paradigmaattinen tarkastelu ei yksin riitä ainakaan kaikissa tapauksissa; skeemakongruenssissa on monesti kyse siitä, että kuulaammin tai säännöllisemmin taipuva nomini mukauttaa kaltaisekseen sellaisen kanssaan kongruoivan nominin, jossa esiintyy lapsen kielenkäytössä herkästi variaatiota eli joka on lapsen kulloisenkin oppimisvaiheen kannalta ongelmallinen. Irrallisia muotoja tarkasteltaessa tämä vaikutussuhde jää havaitsematta.

Lapsenkielen skeemakongruenssiin liittyvien erikoisuuksien tarkastelussa ei riitä yleinen termipari antisipaatio vs. perseveraatio eli äänneaineksen toistuminen joko ennakoivasti tai etenevästi, sillä kyseessä ei ole pelkästään passiivinen ajautuminen vaan ainakin tiettyissä tapauksissa — erittäin kirkkaasti varsinkin eräissä antisipaatiotapauksissa — ilmeisen aktiivinen hakeutuminen kuulaaseen taivutusmalliin. Tälle ilmiölle ovat tosin sukua perseveraatiot ja antisipaatiot, joita tavataan aikuistenkin kielenkäytössä; nämä ilmenevät saman äänneaineksen toistona, ja tällaisesta on kyse esimerkiksi sanansisäisessä tapauksessa 2.3 *Tuutille on tulluk kuuma saunan rakennukseksa* ja nähtävästi sekä sanansisäistä että sananrajan ylittävää perseveraatiota sisältävässä tapauksessa 3.1 *tiskatkaa // no älkää tiskaakaa sitten!*

Skeemakongruenssin vaikutuksesta syntyneet muodot ovat erikoisuuksia paitsi aikuiskielen kannalta monesti myös lapsen oman kielen kannalta; usein ne paljastavat lapsen kulloisenkin vaiheen horjuntatapauksia ja valottavat lapsen oppimismekanismia. Skeema-

kongruenssi ei luonnollisestikaan selitä kaikkia lapsenkielen taivutuserikoisuuksia, mutta se tarjoaa nähdäkseeni osuvan selityksen erälle sellaisille sananmuodoille, jotka kontekstista tarkasteltuina näyttäisivät erikoisilta poikkeuksilta. Termille skeemakongruenssi antaa olemassaolon oikeutuksen sen selitysvoima: sen valossa näyttävät aivan luonnollisilta eräät sellaiset lapsen taivutuserikoisuudet, varsinkin vartalonmuodostusta koskevat erikoisuudet, jotka muuten jäisivät hämäräksi yksittäispoikkeuksiksi.

6.2. SKEEMAKONGRUENSSIN RAJAT

Skeemakongruenssi ei ole luonteeltaan tarkkarajainen, päinvastoin: on hyvinkin tulkinanvaraista, mitkä kaikki lapsenkielen erikoisuuksista on aihetta lukea kuuluviksi sen alaan. Tämän ilmiön voi rajata toisaalta varsin ahtaasti, toisaalta myös jokseenkin väljästi. Hyvin ahtaasti rajattu skeemakongruenssi todistaa sen, että tämä morfosyntaktinen ilmiö kannattaa tunnistaa ja nimetä. Väljemmin rajattu skeemakongruenssi puolestaan liittyy siihen, kuinka tietyt lapsen kielijärjestelmän piilevät tendenssit pääsevät syntagmaattisen tuen avulla toteutumaan hänen kielenkäytössään. (Joskus piilevät tendenssit voivat toisaalta jäädä toteutumatta, kun kongruenssi ohjaa sellaiseen muotoon, joka on identtinen aikuiskiellisen muodon kanssa.)

Ahtaimminkin rajattuun skeemakongruenssiin kuuluvat sellaiset poikkeusmuodot, joita ei esiinny ainakaan tutkittavan lapsen puheessa muulloin kuin juuri toisen nominin syntagmaattisen vaikutuksen takia: *omaisissa rattaissa, oikeen suuntaan, toiseen käseen* jne. Väljemmin rajattuun skeemakongruenssiin voidaan lukea monia erilaisia alaryhmiä, jotka ovat kuin kerrostumia tämän tiukimmat kriteerit täyttävän ytimen ympärillä. Laaja ja tärkeä ryhmä, joka sijoittuu ytimen lähelle, koostuu sellaisista aikuiskielessä esiintymättömistä muodoista, joita voi esiintyä lapsen puheessa muutenkin kuin skeemakongruenssin vaikutuksesta, koska ne heijastavat lapsen kulloisenkin vartalonmuodostusjärjestelmän horjuntatapauksia. Tällaisia ovat esimerkiksi monet niistä tapauksista, joissa skeemakongruenssi johtaa samalla myös selkeähahmotteiseen monikkovartaloon, kuten *pienejä nappeja, uuseja korppuja, pihoilij ja leikkikentöille, tylsöjä kirjoja, hankaloita etteitä 'esteitä', omii sanontii* jne. Omaksi alaryhmäkseen voi edelleen erottaa ne tapaukset, joissa ilmenee nominatiivin ja obliikvivartalon välistä tasoittumispyrkimystä. Kaiken kaikkiaan tällaisiin eri alaryhmiin kuuluu tapauksia, joissa erikoisen muodon esiintyminen ei perustu pelkästään skeemakongruenssiin vaan samalla johonkin toiseen tekijään. Tämän toisen tekijän vaikutus voisi kuitenkin jäädä piileväksi ilman skeemakongruenssin tukea.

Erikoisen alaryhmän muodostavat sellaiset tapaukset kuin 2.2 *kaikkejen hoitokaveleiden*, 2.6 *mataloilen keinujen, pientejev veijaleilen ja painavoita lahjoja*. Tällaisissa tapauksissa suffiksit eroavat toisistaan (lähinnä attribuutin ja pääsanan erilaisen tavuluvun takia), ja yhdenmukaistuminen ilmenee nimenomaan vartalonloppuisessa äänneaineksessa. Kyseessä on siis eräänlainen peilikuva aikuiskiellisestä kongruenssista, johon vartalot eivät osallistu. Tätäkin voi pitää yhtenä (tosin marginaalisena) skeemakongruenssin alalajina, jos tulkitsee lapsen pyrkimyksen kongruenssiin ilmenevän näissä tapauksissa nimenomaan vartalon lopussa; tällöin sijapäätteissä esiintyvä allomorfvaihtelu olisi vain saattopiirre, joka on pitkälle automatisoitunut.

Ainakin aikuiskielen näkökulmasta voisi vielä tehdä sen eron, että attribuuteissa esiin-

▷

tyvä antisipatorinen, ennakoiva mukautuminen on selvemmin kongruenssia kuin perseveraation tyyppinen progressiivinen mukautuminen. Tällä perusteella olisi vielä mahdollista jakaa attribuutissa ja pääsanassa esiintyvät erikoisuudet omiin ryhmiinsä.

Vertaamalla kongruenssiin liittyvien erikoismuotojen määrää kaikkien erikoismuotojen määrään voisi yrittää arvioida skeemakongruenssin voimakkuutta eri-ikäisten lasten puheessa. Näin voisi tarkastella myös sitä, miten eri lasten kielessä esiintyvä skeemakongruenssi vaihtelee intensiteetiltään. Tämäntapainen kvantitatiivinen tarkastelu kuuluu kuitenkin toiseen yhteyteen; tässä artikkelissa päätavoitteenani on kiinnittää huomiota itse ilmiön olemassaoloon. On kyllä syytä kysyä, miten paljon yhden lapsen intensiiviseen seurukseen perustuvan tutkimuksen tuloksia voi yleistää muihin lapsiin. Uskoakseni skeemakongruenssia tavataan sitä helpommin, mitä pidäkkeettömämpää tuottamisstrategiaa lapsi käyttää kielenopettelussaan.

6.3. SKEEMAKONGRUENSSIN LUONTEESTA

Skeemakongruenssi on luonteeltaan sumearajainen paitsi siinä suhteessa, että sen alaan kuuluvien tapausten joukkoa tuskin voi rajata täsmällisesti (koska monissa tapauksissa on tulkinnalle sijaa), myös siinä suhteessa, että se ilmaantuu lapsen puheeseen arvaamatta: kyseessä on herkkä, hieno ilmiö, joka pääsee kehittymään silloin, kun lapsi suunnilleen samaan aikaan sekä rupeaa ottamaan käyttöön NP:n kongruenssia että opettelee yhä monipuolisempia vartalonmuodostusprosesseja ja päätevariantteja. Skeemakongruenssi kehittyy siten morfosyntaktisessa leikkauspisteessä, paradigmaattisten ja syntagmaattisten tekijöiden kohdatessa toisensa lapsenkielen tietystä vaiheesta. Jos lapsi lisäksi käyttää kielenopettelussaan intensiivistä tuottamisstrategiaa, pääsevät tällaisessa tilanteessa helposti näkyviin myös sellaiset morfofonologian horjuntatapaukset, jotka saattaisivat jäädä piileviksi tai kokonaan esiintymättä, jos lapsen oppimistilanne olisi toisenlainen tai jos hän noudattaisi pidättyväistä oppimisstrategiaa ja käyttäisi pääasiassa sellaisia muotoja, joiden uskoo olevan aikuiskielen mukaisia.

Skeemakongruenssi pääsi ilmaantumaan Tuulikin puheeseen salaviihkaa; tulin kiinnittäneeksi siihen huomiota vasta kirjoittaessani muutaman kuukauden ikäistä muistiinpanoaineistoa tekstitiedostoksi, jolloin suuret määrät erikoismuotoja kulki lyhyessä ajassa silmiäni, aivojeni ja käsieni kautta. Aluksi hämäästi mutta vähitellen yhä kirkkaammin aloin ymmärtää skeemakongruenssin luonteen: sopivassa lapsen kielenopettelu vaiheessa nominien keskinäinen kongruenssi on siinä määrin voimaperäistä, että niin vartalon loppuäänteet kuin suffiksikin osallistuvat sananloppuisten ainesten keskinäiseen yhdenmukaistumiseen, joka tapahtuu skeemojen varassa. Siten esimerkiksi sellaisten aikuiskielen rakenteiden kuin *hankalia esteitä, mataliin keinuihin, tylsiä kirjoja, uusia pyykkejä, hyviä leikkejä, toiseen käteen, tätä lehteä, pieneen ammeeseen* jne. sijasta lapsi käyttää skeemoihin perustuvia rakenteita *hankaloita etteitä, mataloihin keinuihin, tylsöjä kirjoja, uuseja puukkeja, hyvejä leikkejä, toiseen käseen, tätä lehtä, pieneeseen ammeeseen* jne. Kyseessä on ilmiö, joka ilmaantui Tuulikin kieleen miltei huomaamattomasti kongruenssin ja vartalonmuodostusprosessien opettelu yhteydessä, kukoisti jonkin aikaa, heikkeni pian ja alkoi — yhtä vaivihkaa kuin ilmaantuinkin — vähitellen kadota tavoittamattomiin.

LÄHTEET

- ARBIB, MICHAEL A. – HILL, JANE C. 1988: Language acquisition: Schemas replace universal grammar. – John A. Hawkins (toim.), *Explaining language universals* s. 56–72. Basil Blackwell, Oxford.
- BYBEE J. L. – SLOBIN D. I. 1982: Rules and schemas in the development and use of the English past tense. – *Language* 58 s. 265–289.
- DUFVA, HANNELE 1992: Slipshod utterances: A study of mislanguage. *Studia philologica Jyväskyläensia* 26. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- LAALO, KLAUS 1988: Imperfektimuotojen *ti ~ si* -vaihtelu suomen kielessä. SKST 483. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1994: Kaksitavuvaihe lapsen kielen kehityksessä. – *Virittäjä* 98 s. 430–448.
- MARTIN, MAISA 1990: Suomi vieraana kielenä: esimerkkejä taivutusmuotojen tuottamisesta. – *Vieraan kielen ymmärtäminen ja tuottaminen. AFinLAN vuosikirja* 48 s. 89–102. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys, Turku.
- NIEMI, J. – NIEMI, S. 1985: Suomenkielisen lapsen morfosyntaksin ja sanaston kehityksestä: tapaustutkimus. – *Virittäjä* 89 s. 152–172.
- RÄISÄNEN, ALPO 1975: Havaintoja lapsenkielestä. – *Virittäjä* 79 s. 251–264.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.

SCHEMA CONCORD:
AGREEMENT BETWEEN MORPHOLOGICAL SCHEMAS
IN CHILD LANGUAGE

When a child learns the complex stem-formation processes of Finnish and the selection of appropriate ending allomorphs at the same time as practising how to expand NPs via premodifiers, forms easily emerge which are morphologically odd (e.g. *omaisa*, *hyvejä*, *lehtä*) yet nevertheless have a natural explanation: the child is extending concord to affect not only the suffix elements but also the stem-final sound(s), e.g. *omaisa rattaissa* (pro *omissa rattaissa*), *hyvejä leikkejä* (pro *hyviä leikkejä*), *tätä lehtä* (pro *tätä lehteä*). I call this phenomenon schema concord; the child's flexible inflection system is based on word-final sound-schemas which show intensive mutual concord. Schema concord develops at the point where morphology and syntax meet, where paradigmatic and syntagmatic factors interact at a particular stage in language acquisition.

Morphological curiosities which are caused, or at least partly influenced, by schema concord are often perceptually clearer than the corresponding adult forms. For instance, stem variations can become simplified; or a plu-

▷

ral stem can become more transparent, so that a stem-final vowel which is deleted in adult language before the plural marker *i* is either preserved intact or else alters in such a way that the original vowel can be easily inferred from it. A nominal with a generally clearer or more regular inflection has an assimilating effect on a nominal which tends to show variation or be problematic in child language at a given stage. If analysis focuses on isolated forms, this syntagmatic relation of mutual concord between nominals is easily overlooked.

Schema concord does not, of course, explain all the inflectional deviance in child language, but it does help to explain the origin of many forms that look strange when seen out of context. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *laalo@cc.helsinki.fi*